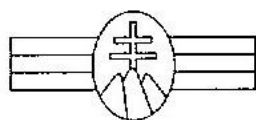

Anton Hruboň, Juraj Krištofík (zost.)

Partizáni a Slovensko

Spolok Slovákov v Poľsku
Krakov 2013

© Spolok Slovákov v Poľsku 2013
Všetky práva vyhradené
zostavili: Anton Hruboň a Juraj Krištofik

Recenzenti

prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc.
prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.

Prvé vydanie

© Tomáš Černák, Anton Hruboň, Martin Chmelík, Jozef Jambrich, Juraj Krištofik,
Pavel Mičianik, Zdenka Muráriková, Miroslava Poláková, Michal Šmigel', Pavel
Tesárek, Marian Uhrin, Roland Valko, Martin Vitko

Grafické spracovanie a tlač

Spolok Slovákov v Poľsku
Printed in Poland

Vydal

Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce
ul. św. Filipa 7
31-150 Kraków
Poľská republika
tel. +48 12 634 11 27, 12 632 66 04, fax +48 12 632 20 80
e-mail: zg@tsp.org.pl
www.tsp.org.pl

ISBN: 978-83-7490-745-3

Obsah

Úvod 7

I.

HISTORIOGRAFICKÉ A MEDZINÁRODNÉ DIMENZIE

Anton Hruboň – Juraj Krištofik
Partizáni na Slovensku v zrkadle historiografie 11

Pavel Mičianik
Slovenské skúsenosti s partizánskou vojnou na území Sovietskeho zväzu
1941 – 1944. 31

II.

PARTIZÁNI V KONTEXTE REGIONÁLNYCH DEJÍN REZISTENCIE

Roland Valko
Počiatky partizánskeho hnutia na Slovensku 83

Anton Hruboň
Hlinkova garda a partizáni 109

Marian Uhrin
II. slovenská partizánska brigáda M. R. Štefánika v obrane Turca
v septembri 1944. 151

Pavel Tesárek – Martin Chmelík
Činnosť partizánskych jednotiek v priestore Zázrivá – Lučivná v októbri
a novembri 1944 163

Martin Vitko
Partizánska skupina Žiar a jej miesto v dejinách protinacistického odboja
na Hornej Nitre 181

Jozef Jambrich
Partizáni na Krupinskej planine 199

Miroslava Poláková

Partyzánská činnost na Uherskobrodsku v souvislosti s vývojem rezistence na Slovensku: za každým jménem jeden lidský osud (září 1944 – březen 1945)..... 225

Zdenka Muráriková

Hospodárske zabezpečenie partizánskeho hnutia na príklade Trenčianskej župy..... 247

III. PARTIZÁNSKE REZIDUÁ VO VÝVOJI SLOVENSKA PO ROKU 1945 (na príklade vybraných problémov)

Michal Šmigel

Prejavy antisemitizmu v odbojových zložkách na Slovensku v povojnových rokoch 1945 – 1947 263

Juraj Krištofik

Partizánska skupina Hurban a jej identita v historickej pamäti podjavorinského regiónu..... 283

Tomáš Černák

Partizáni v kinematografii na príklade seriálu Povstalecká história 315

Záver..... 331

Autori 333

Úvod

Pôsobenie partizánov na území Slovenska v období druhej svetovej vojny, ale aj ich spoločensko-politické angažovanie po roku 1945 vyvoláva celý rad otázok. Emotívne spory o zástoji tejto ozbrojenej sily odboja sa rozpútali najmä v posledných dvoch desaťročiach. Podobne ako horkokrvné diskusie o iných aspektoch dejín Slovenského štátu, opätovné prehodnocovanie „partizánskej otázky“ malo (i má) pomerne široký okruh interpretátorov – od vyvážených stredných až po krajné pozície. V súčasnosti na rozdiel od historiografie spred roku 1989 pozorujeme výrazný nárast počtu autorov, ktorí otvorene poukazujú na pozitívne, no súčasne aj nie práve najslávnejšie stránky partizánskych aktivít. Netreba si pred nimi zakrývať oči. Ich vykreslenie nepochybne komplexnosti obrazu Povstania iba napomôže. Do množiny nových pohľadov na partizánov sa však paralelne vtesnávajú takisto extrémne revizionistické výklady. Radikálne teórie, vychádzajúce z ideovej platformy proľudáckych exilových historikov, priamo negujú význam povstaleckej akcie. Jej účastníkov, ktorých činnosť je predmetom tejto publikácie, titulujú výsostne negatívnymi prívlastkami typu bandita, zločinec či vrah. Na druhej strane, dodnes sa nevytratili ani názory z presne opačného súdka, ako vystrihnuté z 50. rokov.

Vyhranená polarita reflexie historických udalostí a fenoménov je u bežných ľudí celkom prirodzená. Historici ju – napriek úprimnej snahe a niekedy snád' až idylickým predstavám o výnimočnosti vlastného odboru – nikdy úplne nedokážu eliminovať. Laická čitateľská obec však má možnosť oboznámiť sa s aktuálnymi výsledkami ich bádania a na základe naštudovaného korigovať svoje romanticky nekritické či naopak, kriticky prehnané postoje, prípadne len rozšíriť obzor vlastných vedomostí.

Tím trinástich autorov z rôznych vedeckovýskumných, kultúrnych a akademických inštitúcií im túto možnosť poskytuje v podobe novej publikácie s názvom *Partizáni a Slovensko*. Autorský kolektív si uvedomuje, že téma predstavuje v súčasnom historickom diskurze „osie hniezdo“. Svojimi príspevkami má napriek tomu (či vari práve preto) neskromnú ambíciu prispieť k skultúrnemu odbornému dialógu vo svetle najnovšieho historického výskumu. Zborník sme sa rozhodli koncipovať do troch hlavných blokov. Čitateľa do problematiky uvedú dva príspevky, ktoré v skratke rekapitulujú doterajšie historické bádanie o partizánoch v kontexte

Partizáni na Slovensku v zrkadle historiografie

Obdobie Slovenského štátu (Slovenskej republiky) z rokov 1939 – 1945 nie je len obyčajným úsekom šiestich rokov našich dejín. Ide o turbulentnú etapu doslova nabitú udalosťami, ktorých interpretácia dodnes vyvoláva iskrivé diskusie plné emócií. Pri ťažkaní pozitív a negatív stoja neraz samotní historici pred dilemou, čo možno pri jej hodnotení považovať za relevantnejšie: či dosiahnutie historickej prvej samostatnosti Slovenska, jeho hospodársky rozmach, relatívne dobré životné podmienky majoritného obyvateľstva, oproti niektorým iným krajinám bezpochyby voľnejší režim alebo naopak, fakt úzkeho spojenectva s nacistickým Nemeckom, perzekúcie politických odporcov a Židov vyúsťiace až do ich fyzickej likvidácie v koncentračných táboroch a autoritatívny charakter ľudáckej vlády. Spomenuté disharmonizujúce problémy už historiografia dokázala solídne zmapovať, presnejšie „preorať“ nanovo i po roku 1989.

Čo však s hodnotením fenoménov vojnového obdobia bez uceleného historiografického spracovania? Do tejto kategórie patria aj dejiny partizánskeho hnutia – alebo zjednodušene partizánov na Slovensku.¹ Konštatovanie je o to paradoxnejšie, že problematike antinacistickej rezistencie sa za bývalého režimu venovala nepoznateľne väčšia pozornosť, než dnes.² Historiografia rokov 1945 (1948) – 1989 si rozhodne nezaslúži byť odpísaná paušálne ako celok. Pod vplyvom povojnovej spoločensko-politickej situácie však bola miera jej slobody limitovaná direktívami komunistickej strany, čo zásadne poznačilo charakter odbornej produkcie o histórii odboja. Mocenský monopol Komunistickej strany Československa (KSČ) po „vítaznom februári“ ešte väčšmi zvýraznil prvok

¹ Termín *partizánske hnutie* je do istej miery produktom marxistickej historiografie, ktorá sa ním snažila zdôrazniť masovosť a bojovú údernosť partizánov. Najnovšie výsledky výskumu síce nabádajú byť pri paušálnom vyzdvihovaní vojenskej sily tejto zložky odboja opatrný, no vzhľadom na zaužívanie pojmu v historiografickej kultúre ho akceptujeme.

² Podľa odhadov Ivana Kamenca išlo o 75 – 80% historickej produkcie zaoberajúcej sa rokmi 1938 – 1945. KAMENEC, I.: Niekoľko poznámok k reflexii slovenských dejín rokov 1938 – 1945 v historiografii a spoločnosti. In: SYRNÝ, M. a kol.: *V perimetri zameriavača (Kapitoly z dejín Slovenska v druhej svetovej vojne venované k 70. narodeninám PaedDr. Jána Stanislava, CSc.)*. Banská Bystrica 2012, s. 31. Z tohto podielu sa značná (v niektorých obdobiach možno až nosná) časť štúdií a knižných prác venovala téme partizánov.

nedotknuteľnosti partizánov, ktorého počiatky môžeme badať už bezprostredne po skončení druhej svetovej vojny.

Antifašistická, resp. antinacistická tradícia sa po porážke hitlerovského Nemecka stala pilierom politiky absolútnej väčšiny štátov v Európe, obnovené Československo nevynímajúc. Zakotvoval ju i prvý programový dokument prijatý vládou a Slovenskou národnou radou na zasadnutí v Košiciach 5. apríla 1945, známy ako *Košický vládny program*. Výsadné postavenie účastníkov odboja vrátane partizánov definoval známy zákon č. 255/1946 Zb. o príslušníkoch československej armády v zahraničí a niektorých iných účastníkoch národného odboja, prijatý Ústavodarným Národným zhromaždením dňa 19. decembra 1946.

Celkom prirodzeným úkazom povojnového diania v Československu bol vznik hneď niekoľkých organizácií, združujúcich účastníkov odboja. Hlavnú platformu organizovania partizánov predstavoval Sväz slovenských partizánov (SSP), ktorého prípravný výbor sa ustanovil už v apríli 1945 v Košiciach. O tom, kto bude v jeho štruktúrach riadiť prevodovú páku, nemohlo byť od začiatku žiadnych pochyb. Všetci štyria členovia výboru – Karol Šmidke, Samuel Falt'an, Igor Daxner a Jaroslav Šolc – boli komunisti.³

Podpredseda Sväzu partizánov na Slovensku⁴ I. Daxner (známy viac zo svojho pôsobenia vo funkcii predsedu senátu retribučného Národného súdu) v jednom z prvých čísel časopisu organizácie *Partizán* vyzýval, aby sa tejto odbojovej zložke dostalo minimálne rovnakej pozornosti a cti ako v Sovietskom zväze. „*Tých 18.000 registrovaných a ďalšie tisíce neregistrovaných partizánov, ktorí v čase odboja spolu s armádou bojovali proti germánskej presile a slovenským zradcom a po vojenskom zrútení povstania nezahodili flintu do žita, ale spolu s ruskými bratmi pokračovali v boji v zázemí nepriateľa, tá hŕstka odhodlaných bojovníkov vydržala v boji verná tradícii partizánov, verná svojmu národu... Bojovali sme pre slobodu a chceme ju udržať*“.⁵ Čo presne si SSP pod slobodou predstavoval, ukázal vývoj už v nasledujúcich mesiacoch. Zväz sa stal predĺženou rukou komunistickej strany pri presadzovaní jej mocenských záujmov na Slovensku.

Nárok na exkluzívne postavenie v spoločnosti vyjadrili vedúci predstavitelia partizánov v rezolúcii prijatej na zasadnutí 21. júla 1945. Podľa nej partizáni „*boli prví, ktorí povstali do hrdinského boja za česť a slobodu slovenského národa, za oslobodenie celej ČSR... Nebyť partizánov, nebolo by slovenského národného povstania... Partizáni sú povolani na to, aby v novej ľudovodemokratickej republike stáli na zodpovedných miestach, aby pomáhali dôkladne a nemilosrdne*

³ LACKO, M.: Najhorlivejší pomocníci komunistov (Sväz slovenských partizánov a udalosti na Slovensku v rokoch 1945 – 1948). In: PODOLEC, O. (zost.): *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava 2008, s. 523.

⁴ Sväz partizánov na Slovensku a Sväz slovenských partizánov boli totožnou organizáciou; v prvých mesiacoch po vojne sa používal prvý názov.

⁵ *Partizán*, 13. 7. 1945, s. 2.

očistiť našu oslobodenú vlasť od fašistov a fašizmu...“.⁶ Snaha účastníkov odboja zasahovať do verejného diania nebola v širšom európskom kontexte nijako ojedinelá. Mnohí novú realitu pochopili ako vynikajúcu šancu vyčistiť z nej politický kapitál, čo sa podpisalo na nie práve najšťastnejšom smerovaní SSP. Obsadenie predsedníckeho postu Karolom Šmidkem predznamenovalo naznačený kurz, akým sa odbojárska organizácia začala uberať.⁷ Tým boli na dlhé obdobie položené i základy spoločenského obrazu partizánov.

Raná historiografia o partizánoch, rámcovaná rokmi 1945 – 1948, mala viac memoárový než vedecký charakter. Ako upozorňuje historik Karol Fremal, v krátkom období medzi koncom vojny a komunistickým prevratom neboli vytvorené vhodné podmienky pre výskum odboja a Povstania. V jednotlivých prácach dominovala osobná skúsenosť s ozbrojeným vystúpením, ktorá jednoznačne víťazila nad snahou o fundované spracovanie fenoménu partizána.⁸ Otázkou, pravda, zostáva, či to v takom krátkom časovom horizonte bolo vôbec možné. Nie nadarmo sa na historických proseminároch študenti učia zlatému pravidlu, že pre triezve zhodnotenie udalostí je potrebný odstup minimálne dvadsiatich rokov.

Prvé práce o Povstaní vyšli už koncom roka 1944. Zatiaľ čo publikácia *Slovenské povstanie* vydaná v Londýne ho hodnotila ako heroické povstanie národa proti okupantom, propagandistická kniha protektorátnych novinárov *Banská Bystrica* opačne, v duchu slov Jozefa Tisa, ako nezodpovednú vzburu „*partizánskej čeliadky*“, ktorá Slovákom priniesla iba obrovské hospodárske škody a straty na životoch.⁹

K povojnovým knižným prvotinám dotýkajúcich sa vo väčšej či menšej miere partizánskej problematiky môžeme zaradiť rozsahom nevelké diela Juraja Šujana a Vladimíra Mišíka so zhodným názvom *Slovenské národné povstanie* (1945). V omnoho obširnejšom zborníku *Nad Tatrou sa blýska* (1946) dostal popri ve-

⁶ *Partizán*, 26. 7. 1945, s. 1.

⁷ Tamže, s. 2.

⁸ FREMAL, K.: Slovenské národné povstanie a slovenská historiografia po roku 1989. In: *Acta Historica Neosoliensia*, Tomus 2, 1999, s. 26.

⁹ Publikáciu *Banská Bystrica* pripravila trojica aktivistických protektorátnych novinárov Jan Scheinhof, Antonín J. Kožíšek a Karel Werner, ktorí Slovensko navštívili v rámci pracovného zájazdu v dňoch 20. 10. – 1. 11. 1944. Zámerom tohto zájazdu bolo zdokumentovať hospodárske škody a utrpenie radového obyvateľstva spôsobené v dôsledku bojových operácií a následne ho propagandisticky využiť v protektorátnych médiách tak, aby iskra povstania nepreskočila aj za riekou Morava. Predhovor knihy, lemovanej bohatou fotografickou prílohou, napísal protektorátny minister Emanuel Moravec. Ten z vyvolania Povstania obvinil londýnsky exil a svetové židovstvo. Bližšie pozri RYCHLÍK, J.: Odras Slovenského národného povstania v protektorátnom tisku a výprava českých novinárov na Slovensko na podzim 1944. In: IVANIČKOVÁ, E. a kol.: *Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu v 20. storočí*. Bratislava 2008, s. 201 – 214; tiež SUK, P.: SNP, protektorátny tisk a reakcie vládnych predstaviteľov. In: LACKO, M. (zost.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. (Povstanie roku 1944)*. Trnava 2004, s. 96.

dúcich politických a vojenských činiteľoch rezistencie priestor publikovať svoje spomienky na udalosti jesene 1944 aj zástupca partizánov Samo Falt'an s príspevkom *Partizánske hnutie na Slovensku*. Organizácia združujúca odbojárův z II. slovenskej partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika, ustanovená dňa 13. apríla 1947 v Turčianskom Sv. Martine, vydala *Príspevky k dejinám Slovenského národného povstania v Turci*,¹⁰ ktoré dobová kritika označila za „hodnotný dokument slovenskej povstaleckej histórie“.¹¹ V spojitosti s ňou sú pozoruhodné najmä veľmi uvážené hodnotenia predpokladův odbojovej činnosti v podaní politicky aktívnej legendy partizánskeho hnutia mjr. Viliama Žingora. Interpretačne presahovali nielen svoju dobu, ale aj úroveň mnohých profesionálnych historikov v neskoršom období.¹² Partizánsku problematiku reflektovala zo všeobecného hľadiska práca Rudolfa Brt'ana *Partizánske akcie v národnom povstaní*. Vyšla prvá publikácia o francúzskych partizánoch v Povstaní od Vladimíra Jeršova a Paulíny Dulovej *Francúzski bojovníci v slovenskom povstaní*; konfesiónálne ladené dielo *Evanjelická mládež slovenská v boji za národnú slobodu* a celý rad spomienkových prác na Povstanie v jednotlivých regiónoch.¹³ Komunistické výklady snažiace sa privlastniť si Povstanie, boli v menšine a i tie ich politická opozícia presvedčivo napádala ako nepravdivé.¹⁴

Doba tolerovania „buržoáznej“ opozície na piedestáli hrdinov odboja však bola veľmi krátka. Etapa historiografie partizánskeho hnutia po nástupe komunistickej strany k moci vo februári 1948 je charakteristická nekritickým zveličovaním zástoja partizánův v kontexte antinacistickej rezistencie na úkor slovenskej armády, hľadaním jeho počiatkov dávno pred reálnym vznikom zoskupení partizánskeho charakteru, forsírovaním tézy o osudovom bojovom priateľstve so Sovietskym zväzom a vytváraním partizánskej legendy, hraničiacej až s kultom. Zmeny v interpretáciách ale nenastali okamžite. Na Slovensku neexistovala pred rokom 1948 žiadna tradícia profesionálnej marxistickej historickej vedy.¹⁵

¹⁰ ŽINGOR, V. a kol.: *Príspevky k dejinám Slovenského národného povstania v Turci*. Turčiansky Sv. Martin 1947. Tradíciu výskumu odboja v Turci neskôr od 70. rokov rozvinula ročenka *Z minulosti a prítomnosti Turca*.

¹¹ ŽINGOR, V.: *Sjednotenie národných bojových a tvorivých sil na Slovensku (Družina národnej zdatnosti)*. Turčiansky Sv. Martin 1948, s. 23.

¹² „V menej kontrolovanom samostatnom štátnom útvere bolo viac možností podzemne pracovať, než za priamej okupácie v Čechách a na Morave, čiže Slovenský štát nepriamo pomohol vzniknúť Slovenskému národnému povstaniu“. Tamže, s. 11.

¹³ Za všetky spomeňme aspoň diela HORANSKÁ, E.: *Rozpomienky na SNP v Turci*. Martin 1945; ČAPLOVIČ, V., KELIAR, E.: *Rozpomienky na SNP na Orave*. Dolný Kubín 1946; NOSKO, J.: *Vojaci v Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava 1945; PŘIKRYL, V.: *Pokračujte v horách!* Praha 1947; *Práca západnej partizánskej skupiny gen. M. R. Štefánika*. Trnava 1945; BRŤAN, R. (zost.): *Partizánske akcie v národnom povstaní*. Bratislava 1945 a i.

¹⁴ JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji 2. Studie a články*. Bratislava 2006, s. 128.

¹⁵ Na určité tradície poukazuje napríklad publikácia KAMENEC, I.: *Začiatky marxistického historického myslenia na Slovensku*. Bratislava 1984.

Slovenskí historici neboli na prechod písania v duchu vedeckého materializmu a marxizmu-leninizmu pripravení. Všetky diela vydané do začiatku 50. rokov tak skôr iba akceptovali novú politickú realitu v línii KSČ, ale s výnimkou formálneho odcitovania „klasikův“ marxizmu-leninizmu neniesli stopy marxisticko-leninskej metodiky.¹⁶

Takéto znaky nesie aj prvá významnejšia marxistická práca o Povstaní – *Ilegálny boj KSS a Slovenské národné povstanie* od Miloša Gosiorovského, vydaná roku 1949. M. Gosiorovský v ňom prezentuje ilegálnu Komunistickú stranu Slovenska (KSS) ako hlavnú organizátorku ozbrojeného vystúpenia s fakticky absolútnym dohľadom nad formovaním partizánskych oddielův a získavaním armády pre ideu prevratu.¹⁷ Spoluzakladateľ slovenskej marxistickej historiografie úplne potrel podiel nekomunistických zložiek na príprave Povstania, označiac KSS „jedinou organizovanou silou národnooslobodzovacieho boja“.¹⁸ Aktivita demokratickej časti odboja vsadil do polohy cieľavedomých prekážok rozvoja partizánskeho hnutia s cieľom jeho subordinácie slovenskej armáde. Tá mala byť údajným brzdiacim faktorom ofenzívnej sily partizánův a nepriamo aj príčinou vojenskej porážky Povstania.¹⁹ Koncom prvej polovice 50. rokov nabrali Gosiorovského interpretácie nový rozmer obohatený o kriminalizovanie role tzv. buržoáznych nacionalistův. „Nacionalistickí agenti v KSS“ Gustáv Husák a Ladislav Novomeský boli usvedčovaní zo snáh o elimináciu partizánskych aktivít, čo súdobá historiografia chápala ako premyslené marenie povstaleckej akcie. Zdrvivúcej kritike M. Gosiorovský podroboval takisto „buržoáziu“ (nekomunistickú zložku odboja), s ktorou stotožňoval i medzičasom popravených partizánskych veliteľův V. Žingora a Josefa Trojana.²⁰ V monografii *Slovenské národné povstanie* z roku 1954 už môžeme pozorovať tendenciu prelinkovať dejinný vývoj s marxisticko-leninskou ideologickou koncepciou, keď na viacerých miestach prepája reálne udalosti Povstania s Marxovými poučkami vedeckého socializmu. Na ich podklade vyvracia predovšetkým správnosť konania armádneho velenia, ktorého rozkazy o zaujatí obrany povstaleckých pozícií v októbri 1944 hodnotil ako rozchod s tézami Karla Marxa o ofenzívnom charaktere revolúcie – a teda aj hanebnom rozchode s myš-

¹⁶ HUDEK, A.: *Najpolitickejšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948 – 1968*. Bratislava 2010, s. 62..

¹⁷ GOSIOROVSKÝ, M.: *Ilegálny boj KSS a Slovenské národné povstanie*. Bratislava 1949, s. 26 – 27.

¹⁸ Tamže, s. 29.

¹⁹ Tamže, s. 36 – 37.

²⁰ GOSIOROVSKÝ, M.: *Slovenské národné povstanie*. Bratislava 1954, s. 49. K dobovému hodnoteniu V. Žingora pozri propagandistickú publikáciu *Proces proti vlezradným fabrikantom, veľkostatkárom a zapredancom. Žingor a jeho spoločníci pred Štátnym súdom*. Bratislava 1950. Podobné ťaženia sa viedli i proti osobám zapleteným do obvinení z titoizmu. Pozri napr. *Proces proti titovským špiónom a rozvratníkom v Československu. Šéfik Kevič a spoločníci*. Bratislava 1950.

lienkami komunistickej strany ako „hybnej sily dejín“.²¹ Okrem toho M. Gosiorovský naplno rozvinul teóriu o kontinuite Povstania v podobe prechodu do hôr, kde malo až do oslobodenia pokračovať vo svojej druhej fáze.²² Boj „nadobudol iba nové formy a pokračoval s nezmenšenou intenzitou ďalej“.²³ M. Gosiorovský vytvoril základné tézy výkladu Povstania, ktoré pretrvali dlhé roky: „Partizánsky boj, ktorý sa rozpútal v tomto období, sa zásadne odlišoval od partizánskeho boja na jar a v lete 1944. Predovšetkým silno vzrástol počet partizánskych oddielov, potom sa zvýšila ich bojaskopnosť, keďže v priebehu povstania získali bohaté skúsenosti z bojov proti hitlerovským okupantom. Okrem toho nebolo tu už nijakých rušivých zásahov zo strany nejakého reakčného armádneho velenia... Dušou partizánskych jednotiek v tomto boji boli komunisti“.²⁴

Z podobných základov vychádzal aj ďalší historik Bohuslav Graca. B. Graca ovenčil ilegálnu KSS zásluhami za budovanie prvých partizánskych skupín už roku 1942, pričom zastavenie ich expanzie pripísal na konto „politiky buržoázných nacionalistov, ktorým sa v roku 1943 podarilo votrieť do stranického vedenia“.²⁵ „Buržoázni nacionalisti“ podľa neho v súlade s plánmi Alexandra Macha zachovať slovenský štát na mape povojnovej Európy prenesením rarchy ozbrojeného vystúpenia z partizánov na armádu sledovali „zhubnú politiku“ úmyselného križovania zámerov komunistického hnutia.²⁶

V súvislostiach dobového uvažovania o Povstaní a partizánoch nemožno nespomenúť bratislavskú konferenciu z 8. – 9. decembra 1953, usporiadanú Historickým ústavom Slovenskej akadémie vied (HÚ SAV), ktorá svojím charakterom plne zapadala do mozaiky klamstiev vyfabrikovaných vo vyššie spomínaných tituloch. Po období určitej strnulosti v oblasti produkcie prác s povstaleckou tematikou o ňu začala javiť záujem aj komunistická moc. Nie túžba po objektívnejšom výklade, ale „vedecké posvätenie“²⁷ predošlých piatich rokov perzekúcií bolo hlavným motívom jej zorganizovania. Kým Jozef Hagara ostro útočil proti J. Trojanovi, ostatní účastníci namierili svoju kritiku na tradičných nepriateľov socializmu – predstaviteľov demokratického bloku a tzv. buržoázných naciona-

listov. V tlačenej verzii zborníka nájdeme rozsiahly príspevok B. Gracu, ktorý zhmotňuje všetky deformácie 50. rokov. Ďalší autori ako Jozef Hrozič, Jiří Doležal, Miroslav Kropilák a Miroslav Hysko nepriniesli v podstate nič nové, iba v malej miere doplnili a najmä „požehnali“ Gracovej koncepcii fabulácií a invektív.²⁸ Nastolený kurz potvrdili aj ďalšie publikácie vydané roku 1954. *Slovenské národné povstanie* od M. Hyska i *Slovenské národní povstání* od J. Doležala doslova súťažili o tendenčnejší výklad udalostí a aktivít partizánov.

Dnes zjavný rozpor medzi dobovým ideologickým balastom a skutočnosťou ešte viac prehĺbili publikácie vydané pri príležitosti 15. výročia Povstania. Zborník *Slovenské národné povstanie* z konferencie konanej v Bratislave v dňoch 11. – 13. mája 1959 priniesol okrem vedeckých štúdií i sériu príspevkov memoárového charakteru. V jednom z nich kandidát historických vied, bývalý kronikár partizánskej brigády Jána Žižku a hrdina ZSSR V. I. Klovov vyčíslil silu partizánov na 26 000 mužov, zatiaľ čo povstalecká armáda mala podľa neho disponovať len 15 000 vojakmi (!!!). Partizáni podľa V. I. Klovova predstavovali hlavnú ozbrojenú silu odboja, a to nielen po kvantitatívnej, ale aj kvalitatívnej stránke.²⁹ Tieto bezprecedentné lži publikoval v čase, keď nemálo zaslužilých bojovníkov a organizátorov Povstania ešte stále sedelo na základe rozsudkov politicky motivovaných procesov za mrežami, v lepšom prípade boli podmienene prepustení bez morálnej rehabilitácie. Veliteľ brigády J. Žižku pplk. Teodor Póla doplnil, že okrem „zradnosti domácej a zahraničnej buržoázie“ prekrižil plány rozšírenia akcií partizánskych skupín aj katolícky klérus, ktorý sa vo vzťahu k ozbrojenej akcii údajne len zo strachu o vlastný život neprejavoval vyložene nepriateľsky.³⁰

Socialistická historiografia naďalej živila mýtus dvoch fáz Povstania a nepripúšťala si fakt jeho potlačenia okupačnými silami. Pre vysvetlenie neúspechov na bojovom poli vytvorila jednoduchú šablónu: za všetky nezdary mohla „zradná“ domáca a zahraničná buržoázia, t. j. nekomunistický odboj, ktorého previnenie miešala do jedného celku s domácou kolaboráciou stelesnenou v predstaviteľoch katolíckeho duchovenstva. Tento ideologický konštrukt bol samozrejme na míle vzdialený od ozajstných príčin porážky Povstania. Komunistom však obratne poslužil – nielen v procese legitimizovania komunistickej strany ako jedinej pokrokovej sily v odboji a jedinej oprávnenej kormidelníčky vývoja po vojne, ale aj v boji proti všetkým skutočným i domnelým nepriateľom spoločenského zriadenia. Atribút „zrady na povstaní“, definovaný v retribučnom zákone č. 33/45 Zb. nar. SNR, v obmenených variáciách pružne využívali v procesoch proti tzv.

²¹ GOSIOROVSKÝ, M.: *Slovenské národné povstanie*, s. 56 – 57. V slovenskej armáde mali pritom komunisti absolútne mizivé zastúpenie. Je teda nanajvýš zamyslenia hodné, ako mohol M. Gosiorovský kritizovať presvedčených demokratov a apoliticky založené osoby, že nekonali podľa ideových smerníc marxizmu-leninizmu, o ktorých s najväčšou pravdepodobnosťou nevedeli vôbec nič. I tento prístup svedčí o kádrovacích vzorcoch doby.

²² Tamže, s. 77.

²³ Tamže, s. 80.

²⁴ Tamže, s. 81 – 82.

²⁵ GRACA, B.: *Slovenské národné povstanie*. Martin 1954, s. 11.

²⁶ Tamže. K problematike tzv. buržoázných nacionalistov pozri bližšie: RYCHLÍK, J.: K problematike tzv. buržoázneho nacionalizmu. In: *Slovenské historické štúdie*, roč. 24, 1998, s. 373 – 396.

²⁷ JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji 2. Štúdie a články*, s. 142.

²⁸ Tamže, s. 143.

²⁹ KLOKOV, V. I.: Partizáni pri obrane oslobodeného územia. In: *Slovenské národné povstanie*. Bratislava 1959, s. 141.

³⁰ PÓLA, T.: O spolupráci partizánov s obyvateľstvom. In: *Slovenské národné povstanie*. Bratislava 1959, s. 176.

buržoáznym nacionalistom, reprezentantom cirkvi a ďalším osobám spojeným s ľudáckym režimom a okupačným obdobím prakticky až do začiatku 60. rokov.

Ústredným motívom historiografie, ktorý prežil éru stalinistickej historiografie, sa stalo zdôrazňovanie nerozlučiteľného priateľstva slovenských a sovietskych partizánov. *Ako sa rodilo priateľstvo na večné časy* – tak znel hlavný názov súboru spomienok partizánov na ich účasť v odboji, vydaného roku 1959. Zvýrazňovaním idey internacionalizmu Povstania sa historiografia snažila navodzovať dojem uskutočnenia revolúcie v intenciách marxizmu-leninizmu, ale aj zmyť nepríjemnú skutočnosť zapojenia Slovákov do vojny proti Sovietskemu zväzu v júni 1941. Prvý tajomník Ústredného výboru (ÚV) KSS Karol Bacílek spolupatričnosť partizánov zo Slovenska, českých krajín a ZSSR (a prirodzene iných kútov sveta) považoval za „veľkú školu pokrokového hnutia... veľkú revolučnú školu triedneho a internacionálneho uvedomenia robotníckej triedy a jej predvoja, Komunistickej strany Československa“.³¹ Dominantnú úlohu v organizovaní ozbrojeného vystúpenia malo stále zohrávať moskovské vedenie zahraničnej KSČ na čele s Klementom Gottwaldom a sovietski partizánski velitelia, vysadení nad Slovenskom v lete 1944. Spomedzi Slovákov sa najväčšie zásluhy pripisovali Viliamovi Širokému. Naopak, línia dehonestácie demokratického, vojenského a proskribovanej časti komunistickej odboja nerušene pokračovala. Všetky tieto skupiny boli ukazované v najtemnejších farbách ako príklad väčšej zrady, než tej, ktorú v očiach komunistov niesli predstavitelia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany: „*Letrich a Ursíny, predstavitelia tzv. odbojovej buržoázie, pripojili sa k odboju len preto, aby spolu s alibistickými dôstojníkmi slovenskej armády zdržiavali partizánske a odbojové hnutie od akejkoľvek revolučnej činnosti až do poslednej hodiny oslobodenia a zachránili pozície slovenskej buržoázie. Taká bola politická koncepcia aj buržoázných nacionalistov Husáka, Novomeského a spol. Pasivitou a zradcovskou politikou londýnskej buržoáznej emigrácie a politikou buržoázných nacionalistov narobili sa Slovenskému národnému povstaniu veľké škody*“.³² Vybranými príkladmi z regiónov (aj to neraz prikrášenými) sa historiografia pokúšala presvedčiť, že partizáni sa vždy a všade tešili širokej podpore civilného obyvateľstva, ktoré s nimi udržiavalo len tie najlepšie družné vzťahy. Vo svetle súčasných poznatkov takáto paušalizujúce tvrdenia dnes vyvolávajú úsmev na tvári,³³ no koncom 50. rokov téza dejepisectva o vysokej miere uvedomelosti ľudu, nápomocného partizánom v každom ohľade, tvorila jedno zo základných vý-

³¹ BACÍLEK, K.: Komunistická strana – inšpirátorka a organizátorka ozbrojeného protifašistického boja. In: *Ako sa rodilo priateľstvo na večné časy. Sborník spomienok sovietskych a československých partizánov*. Bratislava 1959, s. 7.

³² Tamže, s. 15.

³³ Vzťah medzi partizánmi a civilným obyvateľstvom nebol vždy práve najlepší. V rokoch 1944 – 1945 sa vyskytli aj mnohé prípady konfliktov, vo viacerých prípadoch dokonca s tragickým koncom pre civilistov.

chodísk a nik s ňou nepolemizoval. Všetky „zistenia“ a metodika práce historikov, historizujúcich pamätníkov a účastníkov národnooslobodzovacieho boja radikálne kontrastovali so slovami vtedajšieho riaditeľa HÚ SAV Ľudovíta Holotíka, podľa ktorého „iba overené fakty tvoria východisko marxistickej historiografie, ktorá je nepriateľom vytvárania apriórnych schém, odtrhnutých od dôkladne zozbieraného a spracovaného materiálu“.³⁴ Na tejto vete nebolo v reáli pravdivé snáď ani jediné slovo.

Obdobie tmárstva, ako ho výstižne nazval historik Jozef Jablonický,³⁵ sa však chýlilo ku koncu. Príčinou tohto procesu, ktorý nemožno jednoznačne periodizovať, nebola samoiniciovaná katarzia vo vnútri historickej obce, ale politický vývoj v Československu. S postupným prepúšťaním odbojárův a ich rehabilitáciou sa na program dňa dostali i nové pohľady na Povstanie. Na prelome 50. a 60. rokov stále nejestvoval dostatočný priestor na odbúranie falzifikácií predošlého obdobia. Do tohto rámca zapadajú publikácie S. Falt'ana *Partizánska vojna na Slovensku, Intrigy buržoázie v Slovenskom národnom povstaní* od Eduarda Čejku, *Účasť vojakov v SNP* od M. Kropiláka, a i. Prvý pokus o syntézu dejín partizánskeho hnutia *Partizánske hnutie v Československu za druhé svetové války* (1961) z dielne kolektívu pod vedením Václava Kurala a Antonína Benčíka takisto nedokázal prekročiť šed' svojej doby.

Cesta k prelomeniu nabalenených dezinterpretácií bola komplikovaná. Očisťovanie neprávom odsúdených osôb vytváralo dojem celospoločenského dopytu po zúčtovaní s účelovými falzifikáciami uplynulej éry. Ani obdobie politického odmäku v Československu, ktoré sa dotklo aj historiografie, sa nezaobišlo bez (staro)nových deformácií. Súbežne s prácou rehabilitačných komisií začala do popredia stúpať hviezda G. Husáka. Hlavný obvinený v procese s tzv. buržoáznymi nacionalistami, ovenčený povest'ou obete, ktorá si počas väzby odtrpela tvrdé tortúry vyšetrovacích orgánov (čo samozrejme zodpovedalo skutočnosti), mala vo verejnosti veľkú autoritu a rešpekt. Husákov memoárové-odborné dielo *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní* sa zakrátko stalo bestsellerom. V kontexte danej doby išlo nesporne o mimoriadne pútavú, no pritom subjektívnu prácu, ktorá zodpovedala úrovni fundovane sa tváriacich spomienok. Až ďalší vývoj po roku 1968 ukázal, ako spomínaná publikácia zmenila osudy historiografie Povstania i jej tvorcov. Kniha podstatne ovplyvnila tendencie dejepisectva v období 70. a 80. rokov.

Svedectvo vychádzalo striktne z marxistických východísk, ktoré G. Husák jednoznačne nadradil nad pohľad historika. Môžeme ich sumarizovať do nasledovných bodov: partizánske hnutie nemusí byť nevyhnutne jedinou silou národnooslobodzovacieho zápasu. Jeho význam sa prehľbuje tam, kde vojnu proti

³⁴ HOLOTÍK, Ľ.: Poslanie historickej vedy v našej spoločnosti. In: HOLOTÍK, Ľ. (zost.): *Úlohy slovenskej historickej vedy v období socialistickej výstavby*. Bratislava 1961, s. 22.

³⁵ JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji 2. Štúdie a články*, s. 129.

okupantovi nemožno viesť konvenčnými metódami. Komunista však musí brať na zreteľ vždy aj triedne hľadisko. Ak má povstanie ako predvoj socialistickej revolúcie nadobudnúť politický význam, vedúcej pozície v jeho organizovaní sa musí zhostiť komunistická strana. Armádne a partizánske jednotky mohli v záujme dosiahnutia spoločného cieľa (porážky okupačných vojsk a ľudského režimu) bojovať spoločnými silami. Partizáni pritom podľa G. Husáka zastávali úlohu akéhosi kontrolného mechanizmu nad armádou, boli predĺženou rukou KSS, prostriedkom, ako „*paralyzovať diktátorské sklony niektorých pravičiar-ských dôstojníkov*“ a záložnou poistkou pre prípad, že by „buržoázna“ armáda zlyhala.³⁶ G. Husák pripustil určité nedostatky partizánskych skupín po organizačnej i vojensko-odbornej stránke,³⁷ no celkovo ich bojovú silu v rozpore s reálnymi možnosťami neúmerne nadhodnotil.

Historická obec tento vydavateľský počín, ktorý vyšiel v troch nákladoch (1964, 1969 a 1974), vzala na vedomie. Viacerí autori ho ocenili vcelku pozitívnymi recenziami, i keď si boli súčasne akiste vedomí živých účelových hodnotení (tie v konečnom dôsledku sami spoluvytvárali). Profesionálne dejepisectvo ale v 60. rokoch nebolo od Husákových téz závislé a v rámci existujúcich mantinelov sa rozvíjalo pomerne autonómne. Verzie rehabilitovaného „buržoázneho nacionalistu“ vedecká obec chápala v prvom rade ako alternatívu k stále prežívajúcim reliktom ťažko udržateľných interpretácií, ktoré reprezentoval najmä riaditeľ Ústavu dejín európskych socialistických krajín Československej akadémie vied Václav Král a okruh historikov okolo neho. V atmosfére rehabilitácii vyvolala živý ohlas Kráľova publikácia *Pravda o okupaci* vydaná roku 1962. Monografia hrubo znevažovala úlohu slovenských komunistov v odboji, obviňovala ich zo sabotovania snáh nadviazať kontakty s Hlavným štábom partizánskych oddielov, pričom partizánov stále považovala za chrbtovú kosť Povstania.³⁸ Napriek povzbudivému rozletu historiografie o Povstaní, spojeného s revíziou predošlých výkladov zasiahla táto vlna predovšetkým politické dejiny. Kde-tu sa objavili príspevky o v tom čase už úplne zjavnej vykonštruovanosti procesov s partizánskymi veliteľmi v 50. rokoch, avšak komplexné prehodnotenie role partizánov

v rezistencii nebolo témou dňa. Predmetnú otázku viac-menej iba načrtli zborník *Slovenské národné povstanie* z konferencie zorganizovanej HÚ SAV v Smoleniciach,³⁹ dielo autorského kolektívu českých historikov *Dejinná křižovatka* (1964) či monumentálna, takmer 1300-stranová edícia dokumentov *Slovenské národné povstanie – Dokumenty* (1965) od Viléma Prečana.⁴⁰

Rok 1968 sa niesol v duchu pokračujúceho politického odmäku v spoločnosti. Prejavilo sa to i v prístupe k Povstaniu a odboju ako celku. Zmeny priniesli predovšetkým rehabilitačné rozsudky v prvej polovici 60. rokov. Na výslnie sa mohli vrátiť i partizánski velitelia, ktorým sa vytýkal buržoázny nacionalizmus. Mnohým sa v životopisoch doslova vymazala „protištátna činnosť“ a opäť sa stali stredobodom pozornosti. Stredoslovenské vydavateľstvo začalo vydávať *Zborník Múzea Slovenského národného povstania*.⁴¹ Jeho náplňou boli štúdie, materiály a recenzie, ktoré sa týkali Povstania a širšej odbojovej problematiky vrátane partizánskej histórie. V druhom ročníku zborníka vyšla rozsiahla štúdia *Partizánska vojna na Slovensku v roku 1945* od Františka Novotného.⁴² Autor sa v nej sústredil prevažne na bojové operácie jednotlivých partizánskych oddielov v horách, no vedúcu úlohu KSS si nedovolil vôbec spochybniť. Napriek tomu priznáva, že „úzkostlivá snaha historikov v päťdesiatych rokoch, aby ich hodnotenie bolo „v kurze doby“, aby nim neznásobovali buržoáznonacionalistické nebezpečenstvo alebo aby sami neboli obvinení z buržoáznonacionalistického zmýšľania, ako aj pomalý proces revízie týchto názorov koncom päťdesiatych a začiatkom šesťdesiatych rokov, nevedli k odlíšeniu vývoja Slovenska v rokoch 1939 – 1945 od vývoja českých krajín“.⁴³

V dôsledku uvoľnenia spoločensko-politických pomerov sa historik mohol zrazu začať zamýšľať nad deformovaným výkladom Povstania. Pozvoľna dožíval tradovaný mýtus, podľa ktorého sa vnímalo ako československá akcia, výraz vôle Slovákov žiť v spoločnom štáte s Čechmi a odčinenie 14. marca 1939. Otázka partizánskeho hnutia sa však príliš interpretačne neposunula. Jeho význam ako

³⁹ Partizánskej problematike sa čiastkovo venovali publikované referáty: TICHÝ, M.: Hlavné etapy, formy a niektoré problémy národnoslobodzovacieho hnutia na Slovensku do vzniku Povstania. In: *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava 1965, s. 63 – 106; FALŤAN, S.: Slovenské národné povstanie a jeho problémy. In: *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava 1965, s. 222 – 288; GRACA, B.: KSS v príprave Slovenského národného povstania. In: *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava 1965, s. 288 – 297; BENČÍK, A., KURAL, V., PIOVARČI, J.: Vojenské problémy v SNP. In: *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava 1965, s. 329 – 375; ŠOLC, J.: Niektoré vojensko-politické aspekty príprav Slovenského národného povstania. In: *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava 1965, s. 421 – 452.

⁴⁰ Pre zaujímavosť, z materiálov zozbieraných V. Prečanom, ktoré vyšli v tejto edícii, čerpal aj G. Husák pri koncipovaní *Svedectva o Slovenskom národnom povstaní*.

⁴¹ Zborník vychádzal v pravidelnej ročnej periodicite až v rokoch 1976 – 1990.

⁴² NOVOTNÝ, F.: Partizánska vojna na Slovensku roku 1945. In: *Zborník múzea SNP II*. Banská Bystrica 1969, s. 7 – 164.

⁴³ Tamže, s. 9.

³⁶ HUSÁK, G.: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava 1964, s. 106 – 107.

³⁷ G. Husák ešte v správe K. Gottwaldovi do Moskvy z februára 1945 o partizánoch napísal: „*Brali tieto skupiny (partizánske – pozn. aut.) autá, peniaze, šperky, tovar, všetko čo chceli a v množstve, aké sa im zapáčilo. Ich tábory boli často brlohmi ožranstva, prostitúcie. Boli celé oddiely, ktoré si proti Nemcom nevystrelili ani raz, za to domáce obyvateľstvo terorizovali denne. Nálada obyvateľstva sa obracala proti partizánom. Celé kraje boli terorizované takýmito skupinami. Mnoho ľudských životov padlo tiež zbytočne a márne...*“.

PREČAN, V.: *V kradeném čase*. Praha 1994, s. 102 – 103. V prvom vydaní *Svedectva* sa G. Husák vyjadruje kriticky k aktivitám partizánov v lete 1944 (neuvážené represálie, vyhodenie strategicky významného tunela na trati Turčiansky Sv. Martin – Banská Bystrica), v ďalších už kritika absentuje.

³⁸ RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*. Praha 2012, s. 452.

hlavnej zložky národnoslobodzovacieho boja pod krídlami komunistickej strany nemohol byť spochybnený. Ba naopak, pri hodnotení obdobia po prechode časti povstalcov do hôr sa tento význam ešte umocnil.

Posun v interpretačnej rovine zaznamenala práca J. Jablonického *Z ilegality do povstania* z roku 1969 (v reedícii vyšla v roku 2009). Venuje sa problematike odboja od vzniku samostatného Slovenského štátu a v kontexte rezistencie reflektuje i začínajúci partizánsky odboj najmä na strednom a východnom Slovensku. Hoci sa nevyhol konštatovaniu, že „*partizáni boli najpriebornejšou silou*“ v národnoslobodzovacom boji, neskĺzol ani k ich jednostrannému heroizovaniu. Dieľo bolo spočiatku pozitívne prijaté odbornou i laickou verejnosťou, no postupne sa dostalo do kontroverzie s vtedajšími predstaviteľmi štátnej moci. Knihu napokon stiahli z regálov kníhkupectiev i odborných knižníc. J. Jablonický bol obvinený z podceňovania komunistického odboja a protisovietskych postojov.

V tom istom roku vyšla J. Jablonickému ďalšia práca, tentoraz v spoluautorstve s Jozefom Pivovarčim. *Slovenské národné povstanie* sa osobitne partizánskemu hnutiu nevenuje, ale autori konštatujú, že „*medzi povstaleckou armádou a partizánmi jestvovalo určité napätie*“.⁴⁴ Dôvod tohto napätia je už zaobalený do triedneho hľadiska ako rozpor medzi rozdielnymi koncepciami komunistickej strany na jednej strane a buržoázie a jej exponentov na strane druhej.

Je tiež zaujímavé, že na 25. výročie Povstania sa žiadna významnejšia vedecká konferencia nekonala.⁴⁵ Smutne to predznamenovalo obdobie „suchoty a nemoty“, ktoré historiografiu zasiahlo po nástupe G. Husáka do čela KSČ. Normalizácia postihla viacerých historikov, zaoberajúcich sa dejinami odboja na Slovensku i v Čechách. Mali sa dokonca pripraviť analýzy diel z rokov 1968 – 1969. Z vedeckého života sa vytratili Edo Friš, Anna Štvrtecká, Ľubomír Lipták, Jan Křen, V. Kural či V. Prečan.

V roku 1971 sa vydavateľstvu EPOCH s ťažkosťami podarilo vydať ďalšiu časť rozsiahleho pramenného diela V. Prečana pod titulom *Nemci a Slovensko 1944*. Edícia zahŕňa i partizánsku problematiku, činnosť brigád (v texte sa spomínajú prevažne „bandy“) tak, ako ju zachytili hlásenia jednotlivých nemeckých inštitúcií, vojenských a bezpečnostných orgánov. Nie príliš priaznivú situáciu na poli vydávania prameňov akcentoval autor hneď v úvode: „*Až v poslednom desaťročí sa na úseku vydávania prameňov utvorili lepšie výskumné možnosti. Mnohé domáce i zahraničné archívy prejavili viac pochopenia pre snahy editorov ako v päťdesiatych rokoch a sprístupnili materiály, ktoré dlhé roky ležali na archívnych regáloch bez využitia a živej poučnej výpovede*“.⁴⁶ Prečanove dokumenty

boli posledným dozvukom pozitívneho rozletu historiografie v 60. rokoch, ktorá pre nepriazeň udalostí zostala na polceste.

70. a 80. roky boli na odbornú literatúru o partizánoch pomerne bohaté. Autori sa začali venovať Povstaniu a odboju vo výraznejšej miere i na regionálnej úrovni. Vyšlo niekoľko monografií, ktoré sa zaoberali činnosťou jednotlivých brigád. Ich výpovedná hodnota je však problematická. V roku 1971 vyšla z pera Andreja Golemu kniha *Osobitná partizánska brigáda Gottwald*. Dielo sa nieslo v znamení socialistického vlastenectva a proletárskeho internacionalizmu, o čom svedčí hneď úvodné slovo na obálke: „*Významnú časť SNP vyplňa partizánska vojna. Viedli ju naši najlepší vlastenci – antifasisti, bojujúci plece pri pleci s hrdinskými sovietskymi partizánmi, ako aj s vlastencami z ostatných krajín okupovaných fašistami*“. Okrem všadeprítomnej glorifikácie sovietskych partizánov kniha obsahuje i faktografické nepresnosti, čo je ďalší znak mnohých publikácií o partizánoch, ktoré boli vydané v tomto období. Ako príklad možno uviesť tvrdenie, že „*štáb zradcovskej Vlasovovej armády sa nachádzal na Myjave na čele s jej veliteľom generálom Vlasovom*“.⁴⁷ Išlo o 1. východomoslimský pluk SS, ktorý nemal s jednotkami armády gen. Vlasova nič spoločné. Jeho veliteľom nebol spomínaný generál, ale SS-Sturmbannführer Harun Al-Rašid.⁴⁸ Zaujímavé je tiež konštatovanie, že časť príslušníkov tohto pluku ušla do hôr a stala sa „*doslova banditmi*“. V tom prípade by autor musel za banditov považovať i partizánske skupiny, ku ktorým sa príslušníci pluku pridali, čo je však nemysliteľné. V roku 1987 A. Golemovi vyšla monografia *Zväzok partizánskych oddielov pod vedením A. M. Sadilenka*. Ďalšia regionálna publikácia od Vladimíra Motošku *Protifašistický odboj v Novohrade* (1974) sa rovnako venuje partizánskému odboju vo vytýčenej oblasti. O zmapovanie partizánskeho hnutia na východnom Slovensku sa pokúsil Štefan Pažur v knihe *Protifašistický odboj na východnom Slovensku* (1974).

Dôležitým prvkom, na ktorom režim staval, bola tiež ideologická previazanosť partizánov s myšlienkami komunistickej strany. Správny partizán totiž musel v historiografii byť jedine komunist a v oddieloch, resp. brigádach sa politicko-výchovná práca nesmela zanedbať. Preto mali na všetkých stupňoch partizánskych organizácií vznikať stranické skupiny. Ba čo viac, niektorí autori z komunisticky orientovaných partizánov vyprodukovali doslova mýtických hrdinov na úkor iných statočných odbojárov: „*Komunisti v partizánskych oddieloch*

⁴⁴ JABLONICKÝ, J., PIVOVARČI, J.: *Slovenské národné povstanie*. Bratislava 1969, s. 74.

⁴⁵ V dňoch 27. – 28. 5. 1969 sa v Bratislave uskutočnilo iba komornejšie sympóziu v rámci zasadnutia Slovenského výboru pre dejiny protifašistického odboja.

⁴⁶ PREČAN, V. (zost.): *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty*. Bratislava 1971, s. 6.

⁴⁷ GOLEMA, A.: *Osobitná partizánska brigáda „Gottwald“*. Martin 1971, s. 114.

⁴⁸ Na Slovensku vlasovci nepôsobili. Pod týmto pojmom boli všeobecne označované vojenské jednotky zložené z príslušníkov národov Sovietskeho zväzu v nemeckých službách. O 1. východomoslimskom pluku SS pozri prácu: LACKO, M., TESÁREK, P.: *1. východomoslimský pluk SS na Slovensku*. Trnava 2006.

sa iniciatívne zúčastňovali na príprave do boja a v samom boji proti nepriateľovi stáli vždy v prvých radoch“.⁴⁹

Rok 1974 sa niesol v znamení 30. výročia Povstania. V marci sa konala vedecká konferencia a vyšlo viacero publikácií s tematikou odboja. Možno spomenúť populárno-náučné dielo *Slovenské národné povstanie* od Miroslava Kropiláka. Dielo do diskusie o odboji neprinieslo nič nové. V knihe sa dokonca objavilo viacero lapsusov, čo si všimol i historik Jozef Jablonický. V súvislosti s partizánskym odbojom napríklad uvádza, že 29. augusta 1944 partizáni „v ranných hodinách vnikli do Banskej Bystrice a po boji so skupinou hitlerovcov obsadili v meste dôležité objekty“.⁵⁰ O niekoľko strán ďalej v rozpore s týmto tvrdením už M. Kropilák píše, že mesto bolo obsadené až v noci z 29. na 30. augusta. Podobných nepresností by sa našlo bezpochyby viac.⁵¹ M. Gosiorovský knihu vyzdvihol slovami: „(Práca) súdruha Kropiláka sa stala dôstojnou publikáciou slovenskej historickej vedy nielen k 30. výročiu SNP a oslobodenia Československa Červenou armádou. Aj na ďalšie roky bude nepostrádateľnou pedagogickou príručkou pre vysoké školy, pre rozličné politické školenia a pod.“⁵² Kropilákovej práci sa dostalo oslavných hodnotení i v dennej tlači, čo len smutne podčiarkovalo strnulosť a dogmatizmus normalizačnej éry.

Nepísaným kánonom a symbolom doby sa stala spomínaná kniha G. Husáka *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. V roku 1974 vyšlo už jej tretie vydanie. Husákov pohľad sa menil pod vplyvom politickej situácie, čo sa prejavilo v jej jednotlivých vydaniach. Kniha patrí do „zlatého fondu“ normalizačnej literatúry. Jej tretie vydanie vyšlo v neuveriteľnom náklade 25 000 výtlačkov. Dielo citovali mnohí významní slovenskí historici, vznikali neustále nové pochvalné recenzie.

V nasledujúcich rokoch vyšli ďalšie knihy, ktoré sa venovali pôsobeniu konkrétnych partizánskych brigád. Josef Příkryl sa venoval 1. československej brigáde Jana Žižku (1976). Kniha sa odvoláva na bohatú pramennú základňu, hoci nevybočuje zo zabehnutého klíše. J. Příkryl analyzoval výcvik partizánskych výsadbárov, ktorý bol realizovaný pri Ústrednom štábe partizánskeho hnutia v Kyjeve. Koncom 70. rokov vyšla monografia Júliusa Bolfika, zaoberajúca sa brigádou „Rákosi“ (1979).

V nečinnosti nezostávala ani špecializovaná muzeálna inštitúcia – Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici, založené v máji 1955.⁵³

⁴⁹ MOTOŠKA, V., KOZICOVÁ, B., KOZIC, V.: *Činnosť komunistickej strany v Slovenskom národnom povstaní*. Martin 1974, s. 29.

⁵⁰ KROPILÁK, M.: *Slovenské národné povstanie*. Bratislava 1974, s. 100.

⁵¹ Na s. 172 napr. uvádza, že veliteľ II. Stalinovej partizánskej brigády Dibrova padol v boji s Nemcami. V skutočnosti bol s najväčšou pravdepodobnosťou zastrelený od chrbta. Rovnako Miloš Uher nebol náčelníkom štábu brigády, ako sa uvádza v publikácii.

⁵² JABLONICKÝ, J.: *Glosy o historiografii SNP. Zneužívanie a falšovanie dejín SNP*. Bratislava 1994, s. 95.

⁵³ Ústav Slovenského národného povstania však fungoval už od decembra 1947.

V rokoch 1976 – 1990 vydávala periodický *Zborník Múzea SNP*. Spolu vyšlo 15 čísel. V zborníku sa objavili štúdie s partizánskou problematikou, niektoré až v monografickom rozsahu, vychádzajúce na pokračovanie.

80. roky sa od predchádzajúceho obdobia veľmi nelíšili. Vychádzali knihy spomienkového charakteru⁵⁴ a pripravovala sa veľká syntéza dejín Povstania. V roku 1984 vyšlo monumentálne päťzväzkové dielo *Dejiny Slovenského národného povstania*. Predstavuje vrchol deformovaného pohľadu nielen na Povstanie, ale i na partizánske hnutie. Vedeckým redaktorom a zároveň predsedom redakčnej rady bol Viliam Plevza. V diele vystupuje V. ilegálne ústredné vedenie KSS na čele s Gustávom Husákom ako hlavná sila ozbrojeného vystúpenia a partizánskeho odboja: „Ilegálne ústredné vedenie KSS budovalo partizánske hnutie ako dôležitú súčasť pripravovaného ozbrojeného vystúpenia ľudu proti fašizmu. Partizánske skupiny považovalo za ozbrojené oddiely robotníckej triedy a jej strany. Rátalo – a ako sa ukázalo, veľmi reálne – s tým, že v momente vyhlásenia povstania bude môcť nasadiť do boja 20 000 partizánov“.⁵⁵ Azda netreba dodávať, že tento skreslený pohľad určoval kurz historiografie o partizánoch až do roku 1989. Značná časť oddielov sa o ideologické otázky nestarala, v skupinách pôsobili partizáni s rôznym politickým presvedčením a komunistické idey boli mnohým naozaj cudzie. Dielo pod taktovkou historikov z Ústavu marxizmu-leninizmu ÚV KSS sa stalo posledným veľkým kolektívnym príspevkom k dejinám Povstania až do pádu socializmu.

V tom istom roku vyšla tendenčná prehľadová publikácia *Povstanie a revolúcia* od M. Kropiláka, ktorá dosah partizánskeho hnutia v porovnaní s armádou neuveriteľne preceňuje: „Pritom viaceré faktory pri porovnávaní vojenských a partizánskych jednotiek v období prvých povstaleckých bojov hovoria v prospech partizánov. To preto, že pri vypuknutí povstania boli už mnohí partizáni dobre vyzbrojení a úspešní v protifašistických akciách. Aj z morálno-politickej stránky boli lepšie pripravení a účinky bojového prekvapenia boli v ich prostredí neporovnateľne menšie“.⁵⁶ Autor partizánov vykresľuje ako vycvičených bojovníkov komunistickej strany – úplne v rozpore so skutočnosťou. Práve naopak – často veľmi zle vyzbrojené partizánske oddiely a nepremyslené výpady bez zváženia dôsledkov (ako napríklad prepad nemeckej posádky v Starej Turej z 12. októbra 1944, ktorý previedla II. Stalinova partizánska brigáda, resp. veliteľ oddielu „Hurban“ Miloš Uher) proti nemeckým jednotkám len prispeli k eskalácii napätia v oblasti. Podobné hodnotenia boli príznačné pre takmer všetky regionálne práce. Anton Droppa, jeden z autorov kolektívneho diela *Protifašistický odboj a oslo-*

⁵⁴ Pozri napr. ASMOLOV, A. N.: *Front v tyle Wehrmachtu*. Bratislava 1980; BIELIK, E.: *Partizánska brigáda Jánošík*. Bratislava 1986.

⁵⁵ PLEVZA, V. a kol.: *Dejiny Slovenského národného povstania 1944. Protifašistický odboj a príprava SNP. I. zv.* Bratislava 1984, s. 14.

⁵⁶ KROPILÁK, M.: *Povstanie a revolúcia*. Bratislava 1984, s. 88 – 89.

bodenie Liptova (1984), píše: „Partizáni, ako ozbrojená armáda komunistickej strany, predstavovali hlavný nástroj uplatnenia vedúcej úlohy robotnickej triedy v domácom protifašistickom ozbrojenom odboji a v celonárodnom povstaní“.⁵⁷

Dosiaľ najpodrobnejším dielom o partizánskom hnutí je kniha *Partizáni v Československu 1941 – 1945* od Jana Gebharta a Jána Šimovčeka. Poskytuje základný prehľad o jednotlivých brigádach a oddieloch, ktoré pôsobili na území Slovenska i v susednom Protektoráte. Napriek tomu, že je poznačená dobou svojho vzniku, dodnes tvorí základ, ktorý by záujemca o partizánsku históriu nemal obísť. Roku 1984 vyšiel aj *Sborník vystoupení vědecké konference ke 40. výročí vyvrcholení národně osvobozenického boje českého a slovenského lidu a osvobození Československa sovětskou armádou*. Pred každým čitateľom tohto vedecky sa tváriaceho diela musí vyvstať otázka, čo ním jeho autori vlastne chceli dokázať. Nech boli predošlé vymenované tituly akokoľvek poznačené dobou, zborník vydaný Oddelením propagandy a agitácie ÚV KSČ, Ústavom marxizmu-leninizmu ÚV KSČ a Vysokou školou politickou ÚV KSČ v náklade 5 000 kusov ideologickému poňatiu dejín druhej svetovej vojny jednoznačne kraľuje.

V druhej polovici 80. rokov svetlo sveta uzreli i iné publikácie, ktoré sa zaoberali partizánskym hnutím v regiónoch. Za všetky možno uviesť knihu Jána Dubovského *Proti fašizmu* (1986), *Podjavorinský kraj v Slovenskom národnom povstaní* (1989) od Jarmily Súpkovej a Dušana Martáka alebo dielo kolektívu pod vedením Karola Fremala *Vyvrcholenie národnooslobodzovacieho boja proti fašizmu na strednom Slovensku 1944 – 1945* (1984). Na najväčší problém odbornej produkcie v týchto rokoch poukázal František Cséfalvay: mnohí historici, píšuci o partizánskych jednotkách, akoby len poprepisovali „otčoty“, bez vnútornej kritiky týchto a ďalších prameňov.⁵⁸

Pád komunistického režimu a opustenie marxistickej doktríny znamenal v sledovanej problematike zásadný zlom. Vedúca úloha komunistickej strany bola zrušená, historická veda sa začala postupne oslobodzovať od dovtedajších ideologických šablón. Hlavný „garant“ oficiálneho výkladu najnovších slovenských dejín – ÚV KSS – definitívne stratil dohľad nad historickou spisbou. Téza o partizánoch ako bojovníkoch pod zástavou komunistickej strany sa stala neudržateľnou. Po prvý raz sa začalo nahlas rozprávať o rozdielnych koncepciách Slovenskej národnej rady a tzv. vojenského ústredia na strane jednej a partizánskych výsadekov na strane druhej, ktoré sa nechceli podriaďovať domácemu veleniu a podliehali zväčša štábu partizánskeho hnutia v Kyjeve. Na tento dlhý roky tabuizovaný fakt

otvorene poukázal J. Jablonický v knihe *Povstanie bez legend* z roku 1990. Je to prvý príspevok k problematike Povstania, ktorý búra marxistický výklad, hoci autor v čase jeho vzniku nemal prístup k archívom.

Do ponovembrovej historiografie sa taktiež zapísali diela emigrantských historikov zo zahraničia – predovšetkým Milana S. Ďuricu a Františka Vnuka. Hoci sa primárne venovali iným aspektom dejín Slovenského štátu (hlavne politike), F. Vnuk sa vo svojich prácach dotkol aj partizánskej problematiky. Z pohľadu ľudáckej emigrácie bolo Povstanie hanebným zločinom, pretože znegovalo slovenskú samostatnosť, údajne predstavovalo začiatok komunistickej vlády na Slovensku a slovenský národ zavlieklo do područia Sovietskeho zväzu. F. Vnuk takouto interpretáciou vlastne bezvýhradne akceptuje tézu o prerastaní národnodemokratickej revolúcie do revolúcie socialistickej, ktorú dlhé roky konzervovala marxisticko-leninská historiografia. Partizánske hnutie delí na dve fázy: v prvej sa „partizáni snažili vraziť klin medzi nemecko-slovenskú spoluprácu. V tomto období sa operovalo slovanstvom a slovenským nacionalizmom... počas tejto fázy boli obeťou teroru temer výlučne Nemci, či to už boli slovenskí alebo ríšski Nemci. V druhej fáze sa partizáni usilovali o odcudzenie slovenského národa od jeho vládnych predstaviteľov. Už nestačilo byť iba Slovanom – Slovákom, bolo treba byť prinajmenšom antifašistom, keď už nie komunistom. Partizánsky teror bol namierený nielen proti Nemcom, ale aj proti predstaviteľom režimu, HSLS, Hlinkovej gardy, armády, pokiaľ oni stáli na platforme slovenskej samostatnosti, slovensko-nemeckej spolupráce alebo antikomunizmu“.⁵⁹ V tomto naratíve majú partizáni diametrálne odlišné miesto ako v bývalej marxistickej historiografii: z bojovníkov ovenčených gloriou hrdinov sa stali „bandy“ dobrodruhov, ktoré ohrozovali civilné obyvateľstvo a vážne narušili územnú integritu Slovenskej republiky.

V auguste 1993 sa v Bratislave uskutočnil seminár *Dies ater* (Nešťastný deň), ktorý sa niesol prevažne v obdobnom duchu neľudáckej koncepcie Povstania. Vydaný zborník bol obohatený o negatívne spomienky priamych účastníkov Povstania a memoárové rozprávania popisujúce partizánske zločiny.⁶⁰

V súčasnosti prevažná časť historikov vníma Povstanie ako pozitívny krok na ceste k vymaneniu sa spod vplyvu nacistického Nemecka, a teda aj morálnej rehabilitácii Slovenska a Slovákov. Podľa historika Milana Zemka historická spis-

⁵⁹ VNUK, F.: *Neuveriteľné sprisahanie*. Trenčín 1993, s. 43.

⁶⁰ BIELIK, P., MULÍK, P. (zost.): *Dies ater. Nešťastný deň 29. august 1944*. Bratislava 1994. Napriek jasnému ideologickému zámeru zborníka sa v ňom objavila i prínosná štúdia Róberta Letza *Partizáni ako politický a mocenský činiteľ na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Dušan Kováč okomentoval viaceré príspevky v zborníku výstižnými slovami: „Označenie povstania za puč (židobolševicko-čechoslovakistický), či za dies ater pochádza totiž jednak od bezprostredných aktérov týchto udalostí, ktorí stáli na druhej strane barikády, alebo od laikov rôzneho druhu – od exhibicionistov, ktorí chcú na seba upozorniť svojím „netradičným“ postojom až po naivných amatérov, ktorí bez poznania širších súvislostí vyvodzujú závery z jedného – dvoch detailov“. KOVÁČ, D.: *O historiografii a spoločnosti*. Bratislava 2010, s. 234.

⁵⁷ DROPPA, A.: Partizánske hnutie a boje v Liptove. In: DROPPA, A. a kol.: *Protifašistický odboj a oslobodenie Liptova*. Martin 1984, s. 70.

⁵⁸ CSÉFALVAY, F.: Vojenská historiografia SNP a národnooslobodzovacieho zápasu. In: 65. výročie SNP – minulosť, súčasnosť a budúcnosť historiografie odboja a SNP (separát k publikácii SYRNÝ, M. a kol.: *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945*). Banská Bystrica 2009, s. 8.

ba o Povstanie akoby nadväzovala na obdobie rokov 1945 – 1948, avšak s jedným podstatným rozdielom: po roku 1993 sa už nezdôrazňuje zápas za obnovu Československej republiky, ani spojenectvo so Sovietskym zväzom, ale skôr význam odboja a Povstania najmä pre postavenie Slovenska v demokratickej a slobodnej Európe.⁶¹ Ako ukázali posledné roky, jeho prezentistické využívanie nebolo iba doménou komunistov. Dnes politické elity Povstanie pri rôznych príležitostiach rady nazývajú „vstupenkou do demokratickej Európy“, čo osobite vyzdvihovali v časoch snáh Slovenska o integráciu do euroatlantických štruktúr.⁶²

Uplynulé dve decéniá priniesli pomerne detailnú sumu poznatkov o dovtedy opomínaných alebo ideologicky vykladaných stránkach dejín Slovenského štátu. Výskumný záujem mladšej a strednej generácie bádateľov – možno trochu prekvapujúco – však partizánsku problematiku obišiel. Monografie o jednotlivých partizánskych skupinách sa dajú spočítať na prstoch jednej ruky.⁶³ Ak už sa téma partizánskeho hnutia stala námetom odborných príspevkov, zväčša išlo o štúdie, ktoré zachádzali viac do šírky než do hĺbky – teda upriamovali svoju pozornosť na prehliadané stránky činnosti partizánov. Štúdie týkajúce sa partizánskych represálií voči civilnému obyvateľstvu až na malé výnimky⁶⁴ nesledovali cieľ partizánov nejakým spôsobom demonizovať, ale iba prezentovať širokú variabilitu ich aktivít.⁶⁵ Vyše tisícika obetí partizánskych represálií⁶⁶ nie je zanedbateľné číslo

⁶¹ ZEMKO, M.: *Občan, spoločnosť, národ v pohybe slovenských dejín*. Bratislava 2010, s. 92.

⁶² V roku 1999 dokonca vyšiel zborník *SNP 1944 – Vstup Slovenska do demokratickej Európy*, s obálkou v tmavomodrom šate a žltými hviezdčkami Európskej únie.

⁶³ Ako príklad kvalitného vedeckého spracovania problematiky možno vyzdvihnúť najmä monografiu UHRIN, M. a kol.: *II. slovenská partizánska brigáda M. R. Štefánika*. Banská Bystrica 2009. Partizánske hnutiu sa okrem Mariana Uhrina systematicky venuje taktiež Oldřich Vaněk. Výsledky výskumu zhmotnil napr. do publikácie VANĚK, O.: *Štvrtá partizánska brigáda. História vzniku a činnosti*. Liptovský Mikuláš 2009.

⁶⁴ Historik M. S. Ďurica v práci ĎURICA, M. S.: *Dejiny Slovenska a Slovákov*. Bratislava 1996 disproporčne uvádza kvantum prípadov partizánskych represálií, pričom represálie nacistických kománd za súčinnosti domácich zložiek neuvádza ani zďaleka všetky. Vo svojej odpovedi na stanovisko pracovníkov HÚ SAV k prvému vydaniu knihy píše, že iba zaznamenáva udalosti „tak, ako sa stali“. Pozri ĎURICA, M. S.: *Priblížiť sa k pravde. Ideologické tézy a historické fakty*. Bratislava 2012, s. 101. To je však pravdou len vo vybraných prípadoch, v knihe sa napríklad vôbec nespomínajú najväčšie masakre v Kremničke, spáchané Nemcami a gardistami, kde po vojne v masových hrobách objavili celkovo 747 osôb.

⁶⁵ Medzi tieto štúdie patria napríklad SCHVARC, M.: *Masová exekúcia v Sklenom 21. 9. 1944 v širšom dejinnom kontexte*. In: *Pamäť národa*, roč. 3, 2007, č. 4, s. 4 – 13; LACKO, M.: *Problematika partizánskych násilností a postoj historika*. In: SOKOLOVIČ, P. (zost.): *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945 (Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII.)*. Bratislava 2008, s. 296 – 304; UHRIN, M.: *II. slovenská partizánska brigáda gen. M. R. Štefánika a represálie*. In: SOKOLOVIČ, P. (zost.): *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945 (Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII.)*. Bratislava 2008, s. 305 – 320 a i.

⁶⁶ Historik Michal Schvarc vyčísluje obeť z radov nemeckej menšiny na približne 900 zavraždených osôb. Podľa vedúceho nemeckej národnostnej skupiny na Slovensku Franza

a konkrétne prípady, ktoré bezo sporu spadali do kategórie vojnových zločinov, nemožno ignorovať, ani bagatelizovať tvrdeniami typu „veď bola vojna“.

Hodnotenie pôsobenia partizánov na Slovensku počas druhej svetovej vojny zostáva pre historikov istou dilemou. Kategorické radikálne interpretácie v polohách „hrdinovia“ verus „vrahovia“, ktoré sa snažia vnútorne mimoriadne komplikovanú problematiku simplifikovať – nie vychádzajúc z reality, ale ideologických pozícií – dlhodobo obstoja len veľmi ťažko. Medzi desiatkami partizánskych jednotiek na Slovensku by sme zaiste našli príklady z oboch súdkov. Skĺzavaniu do takýchto rovín sa možno vyhnúť len prísne individuálnym prístupom ku každej z nich. Zovšeobecňovanie nezovšeobecniteľného by totiž nebolo od historika korektné, ani profesionálne.

Karmasina bol tento počet o niečo vyšší. Exaktný počet dnes zrejme nie je možné v dôsledku chýbajúceho pramenného materiálu stanoviť. SCHVARC, M.: *Straty a obeť nemeckej menšiny na Slovensku v rokoch 1939 – 1945* (Rukopis), s. 31. Menšinová časť obetí partizánskych represálií tvorili v drvivej väčšine Slováci, najmä reprezentanti a stúpenci ľudáckeho režimu.